

A TISZTÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2002. JANUÁR

80. SZÁM

VADAI ISTVÁN

Az érvényes mérce

KÖLCSEY FERENC: VANITATUM VANITAS

*Itt az írás, forgassátok
Érett észsel, józanon,
S benne feltalálhatjátok
Mit tanít bölcs Salamon:
Miképp széles e világon
Minden épül hitványságon,
Nyár és harmat, tél és hó
Mind csak hiábavaló!*

*Földünk egy kis hangyafészek,
Egy perchozta tűnemény;
A villám és dörgő vészek
Csak méhdongás, s bolygó fény;
A történet röplése
Csak egy sóhajítás lengése;
Pára minden pompa s ék:
Egy ezred egy buborék.*

*Sándor csillogó pályája,
Nyúl vadászat, őzfutás;
Etele dúló csordája
Patkánycsoport, földdarázs;
Mátyás dicső csatázási,
Napoleon hódítási,
S waterlooi diadal:
Mind csak kakasviadal.*

*A virtus nagy tűneményi
Gőz, mit hagymáz lehele;
A kebel lángéreményi
Vértolulás kínjele;
A vég, melyet Sokrat ére,*

KÖLCSEY FERENC
(1790–1838)

„[...] Szép és Rút, Nagy és Kicsiny, Egyező és Ellenkező többnyire csak a pillanat színéből, alakjából s temperamentumából folynak ki; s az úgy nevezett consequens bölcssek inkább csak azért érdemlették e nevet; mert a mit a jó és rossz kedv szesszenéséből egyszer kimondottak, későbbben visszamondani szégyenlették.”

*Catonak kibulló vére,
S Zrínyi Miklós szent pora
Egy bohóság láncsora.*

*És ti bölcssek, mit hozátok
Ami volna szép s jeles?
Mámor bírta koponyátok,
Plato s Aristoteles.
Bölcselkedő oktalanság,
Rendbe fűzött tudatlanság,
Kártyavár s légállítvány
Mindenféle tudomány.*

*Demosthén dörgő nyelvével
Szitkozódó halkufár;
Xenofon mézbeszédével
Rokka közt mesére vár;
Pindár égi szárnyalása
Forró hideg dadogása;
S Phidias amit farag,
Berovátkolt kódaráb.*

*Mi az élet tűzfolyása?
Hulló szikra melege.
A szenvedelmek zúgása?
Lepkeshárny fergetege.
Kezdet és vég egymást éri,
És az élet hű vezéri,
Hit s remény a szűk pályán,
Tarka párák s szívárvány.*

*Holdvilág csak boldogságunk;
Füst a balsors, mely elszáll;
Gyertyaláng egész világunk;
Egy fűvállat a halál.
Vársz hírt s halhatatlanságot?
Illat az, mely tölt virágot,
És a rózsát, ha elhúll,
Még egy perccel éli túl.*

*Hát ne gondolj e világgal,
Bölcs az, mindent ki megvet,
Sorssal, virtussal, nagysággal
Tudományt, hírt s életet.
Légy, mint szikla rendületlen,
Tompá, nyugodt, érzetlen,
S kedv emel vagy bú temet,
Szépnek s rútnek húnyj szemet.*

*Mert mozogjon avagy álljon
E parányi föld veled,
Lengjen fényben, vagy homályon
Hold és nap fejünk felett,
Bárminő színben jelentse
Jöttét a vándor szerencse,
Sem nem rossz az, sem nem jó:
Mind csak hiábavaló!*

1823. február-április

1823. elején Kölcsey két hatalmas költeményt ír egymást követően. Januárban veti papírra a *Himnusz*t, majd nem sokkal később, februártól hozzáfog a *Vanitatum vanitashoz*. E második versen hosszú ideig dolgozik, csak áprilisban fejezi be. A két mű két lélekállapot lenyomata, a második szinte felelni látszik az elsőre. A *Himnusz*ban emlegetett *balsors* megjelenik a *Vanitatum vanitas*ban is, de már eljelenítettelenítve, elszálló füstként. A két költemény verselésében, szerkezetében is hasonlóságokat mutat. Néhány közös mozzanat bemutatásán túl azonban nem vállalkozunk összehasonlító elemzésre (megtették már többen is), most csupán a *Vanitatum vanitas* születésének idejét jelöltük ki a *Himnusz* szomszédságában. Január még a bizakodás, a remény időszakára Kölcsey életében, a tél vége már a teljes lemondásé, a cinizmusé, a sztoikus bölcsesleté.

A *Vanitatum vanitas* vegyes érzelmeket váltott ki már a kortársakban is, volt, aki strófákat hagyott volna el belőle, volt, aki rajongással beszélt róla. Az irodalomtörténet értelmezte már szerep-versként, önmegszólító versként, vanitas-költeményként, halál-versként. Megközelítették a költeményt filozófiatörténeti, kritikátörténeti, műfaj-történeti oldalról, alaposan feltárták retorikai formuláit, szövegpárhuzamait. A bősz szakirodalmat nehéz volna hiánytalanul felmondani, csak néhány mozzanatra térhetünk ki, néhány véleményt idézünk majd, néhol egyetértőleg, néhol azért, hogy kiegészítsük.

Kezdjük először a költemény szerkezetét vizsgálni. A vers első alapos elemzését Szauder József végezte el (*Kölcsey Vanitatum vanitas-a*, in: *Az estve és Az álom*, Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1970. 433-451.), tanulmányában az aranymetszés szabályrendszerére szerint tagolja a verset. A 3:7=7:10 aránypárt állítja fel, szóban pedig az *első* strófát nevezi előrevetett tanulságnak, a *két záróstrófát* a tanulság nyomatékosításának, s a közbezárt *hét* szakaszt, a példasort a kimondott tétel bizonyításának. Az aranymetszés ötletét erőltetettnek tartjuk, nemigen hihető, hogy számszerűségekre figyelve, mértani pontossággal sorakoznának a strófák egymás után. A szerkezet vázlatában azonban alapvetően nem hibás, hiszen jól megfigyelhető, hogy a vers hármas tagolódású, van egy nyitánya, egy zárlata, és egy középső, kifejtő része. A kérdés csupán az, hogy hol húzzuk meg ezeknek az egységeknek a határait. Lukácsy Sándor fontos *Vanitatum vanitas*-tanulmányában (*Kölcsey: Vanitatum vanitas*, in: *Remény s emlékezet, Tanulmányok Kölcsey Ferenc születésének 200. évfordulójára*, szerk.: Taxner-Tóth Ernő és G. Merva Mária, Budapest-Fehérgyarmat 1990. 18-51.) elhagyja Szauder gondolatmenetéből az aranymetszés tanát, de vele azonos módon 1+7+2 felosztást javasol.

Horváth Károly szimmetrikus szerkezetű költeménynek tartja Kölcsey versét. 2+6+2-es beosztást ajánl (*A Hymnus és a Vanitatum vanitas, Kölcsey pályafordulója*,

Litteratúra 1985. 37- 64.). Ezen túlmenően a középső, hat strófás részt is kettesével tagolja, s így a vers teljesen szabályos szerkezetet mutatna. „Képlete: 2+[2+2+2]+2. Azaz hasonló a *Hymnus* strófa-képletéhez.” A *Himnusz* 1+[2+2+2]+1 képletéhez való hasonlóság meggyőzően hat. Ráadásul a két költemény verselése is hasonló, trochaikus lejtésű, ütemesen is értelmezhetőek. Miért ne lenne hasonló a szerkezetük is? Ezt az elgondolást támogatja Borbély Szilárd is (*A Vanitatum vanitas szövegvilágáról*, Fehérgyarmat, 1995. 38.).

A bökkenő csupán az, hogy a *Himnusz* esetében biztos támpontunk van a szerkezetet illetően. A keretes szerkezetet egyértelműen jelöli ki az első és utolsó strófa majdnem szó szerinti egyezése. A *Vanitatum vanitas* azonban nem keretes szerkezetű. Beszélhetünk ugyan a nyitó- és záró-strófák tartalmi hasonlóságáról, az első megelőlegezik a tanulságot, az utolsó pedig kimondják a következtetést, ám korántsem bizonyos, hogy a szóban forgó részek terjedelme pontosan két-két versszak. A hasonlóság – tartok tőle – csalóka. A *Himnusz* szerkezete valóban pontosan felépített, eligazít a keret, eligazítanak az indulatszavak (*Hajb, de bűneink miatt...*), illetve az igeidők (... *kard nyúl barlangjába* ...). Jól megfigyelhető a szerkezeti egységek viszonya is: előbb az értéktelített állapot bemutatása történik meg (2-3. vsz.), majd az értékvesztés folyamata (4-5. vsz.), végül az értékhiányos állapot bemutatása (6-7. vsz.). A *Vanitatum vanitas* kifejtő része nem ennyire egyértelmű. Inkább strófáról strófa halad. Különmű részek követik egymást a strófa-párokban, a nagy hódítók névsorát (3. vsz.) az erény hősei követik (4. vsz.); a tudósok (5. vsz.) után a művészek (6. vsz.) sorakoznak. Ezért a két Kölcsey-vers közötti látszólagos hasonlóság helyett érdemes további támpontokat keresnünk.

A bevezetés-tárgyalás-befejezés nyilvánvaló tartóvázán túl megfigyelhetjük, hogy van a versben egy refrén-szerű sor: *Mind csak hiábavaló!* Egy hagyományos vanitas-vers ezt a szentenciát ismételteti unos-untalan, itt azonban nem valódi refrén, hiszen csak kétszer fordul elő. Pontosabban háromszor, hiszen a költemény címe is ezt mondja latinul. A *Vanitatum vanitas* figura etimologica, hiúságok hiúságának, hiábavalóságok hiábavalóságának vagy talán legszerencsésebben hívságok hívságának fordíthatjuk. A kifejezés általános érvényű, mindenre vonatkozik, vagyis ugyanazt a jelentést hordozza, mint a kétszer előforduló sor. Ez a sor a költemény zárósora, a címre felelve kétségünk sem lehet róla, hogy a szerkezet meghatározásánál is fontos szerepet tölt be. A költemény zárlatát a sor nem jelöli ki, a bevezető rész végét annál inkább. Az első versszak végén áll, itt jelölhetjük ki a bevezető rész végét.

A második strófa már hozzákezd a részletező bemutatáshoz, rátér az első konkrét mozzanatra: *Földünk egy kis hangyafészek*. Kijelöli a teret, ahol a történelem zajlik, ahol a felsorolt emberek éltek, ahol minden létező helyet foglal. Mondhatnánk, hogy hasonló mozzanat már az első strófában felbukkan, hiszen a nyár és tél kijelöli az időt. Am az évszakok megnevezése még általánosító értelmű, a *bármikor, mindig, örökké* kijelölésére szolgálnak. A Föld említése azért is érdekes, mert ez is ismétlődő mozzanat. A költemény záróstrófája így indul: *Mert mozogjon, avagy álljon / E parányi föld veled...* Vagyis a gondolatmenet a Földtől a Földig ível, ugyanoda tér vissza, ahonnan elindult.

Hogy a második strófa már része az egész költeményen végigvonuló felsorolásnak, azt jól mutatja, hogy megjelenik az első állatvilágból vett kicsinyítő hasonlat. A *hangyafészek* az értékek első gúnyos leszólása, s ezt követi majd a *patkánycsoport, folt darázs*. Már itt, a második strófa elején elindul tehát a kifejtő rész gondolatmenete.

Ha azokat a szavakat keressük meg, melyek eligazíthatnak a szerkezet vizsgálatában, először a verset kezdő *itt* szónál kell megállnunk. Az erőteljes mutatószó határozott felütést ad a költeménynek. A szakirodalom egyértelműen a Bibliára, az Írásra gondol, amikor erről a helyről beszél. Valóban egyértelműen megnevezhető a Szentírásnak az a könyve, amit a hagyomány Salamon nevéhez köt, ez a Prédikátor könyve, s a Vulgatában megtalálható a vers címéül szolgáló kifejezés is: „*Vanitas vanitatum, dixit Ecclesiastes: vanitas vanitatum, et omnia vanitas.*” Szauder József már említett tanulmányában egyenesen arról ír, hogy Kölcsey Salamon álarcában fejt ki filozófiáját, mintegy a prédikátor személyén keresztül szólal meg. Alighanem arról van szó, hogy Szauder, ahogyan a verset korábban értelmezők is, mentegeti a költőt. Ugy tesznek, mintha nem Kölcsey világnézete lenne cinikus, ironikus, mintha nem ő fosztaná meg a világot minden értékétől, hanem valaki másnak a bőrébe bújva szólalna meg, mintha Salamonnal mondatná el azt, amivel végső soron talán nem is ért egyet.

Hogy Kölcsey mennyiben azonosult a versben megfogalmazott világnézettel, mennyire tekinthető a vers komolynak vagy humorosnak, s hogy erről a kérdésről hogyan vélekedtek a szöveg értelmezői, azt Dávidházi Péter foglalja össze igen alaposan kritikátörténeti írásában (*A Vanitatum vanitas és a magyar kritika*, in: „*A mag kikél*” Bp. 1990. 139-158.). Bemutatja a kortársak és az utókor reakcióit, és taglalja ezt a mentegető értelmezői modort is. A kortársak, például Bajza és Toldy még valódi vitát folytattak arról, hogy komolyan vehető-e Kölcsey versben kifejtett véleménye. Arról értekeztek, hogy mely strófák *nemtelenek*, s hogy a *humor* milyen fokon van jelen a költeményben. Később ugyanez a kérdés úgy vetődik fel, hogy Kölcsey milyen lélekállapotban fordul ilyen keserű filozófia felé. Először éppen Szauder mutatta be, hogy Kölcsey alapos filozófiai tanulmányok közepette írta a *Vanitatum vanitas*, 1823 táján dolgozta át újra a görög filozófiáról szóló írásait, s hogy d’Holbach *Système de la nature* [*A természet rendszere*] című műve hatott rá igen jelentősen. A hatástörténeti tanulmány mégis ragaszkodik ahhoz az elképzeléshez, hogy kifejtett nézeteit, az ironikus példatárát, a világot értékeitől megfosztó gondolatsort Salamon jelmezében mondja el a költő. Ez a vélemény olyannyira általánossá vált, hogy középiskolás tankönyvek is szerepversként elemzik a költeményt. Csetri Lajos figyelmeztet rá (*A Vanitatum vanitas értelmezéséhez*, in: „*A mag kikél*” Bp. 1990. 53-57.), hogy ez teljesen felesleges. A bevezető strófa olyan szerepet tölt be a versben, mint a bibliai citátum a szentbeszéd előtt. Előrebocsátott maxima, tételmondat, amit majd a vers igazolni igyekszik, de kimondása után könnyedén elszakad tőle. Egyetérthetünk ezzel a véleménnyel, hiszen a vers valóban nem a Salamoni szerephez tér vissza a végén, nem kap a költemény biblikus befejezést.

Hozzá kell tenni az eddigiekhez azonban azt is, hogy az *itt* szó másféleképpen is értelmezhető. A denotátum lehet maga a költemény is. Ahogyan egy évszázad múltán majd József Attila versében olvashatjuk hasonlóan energikus verskezdetként:

*Íme, itt a költeményem,
ez a második sora,
K-betűkkel szól keményen,
címe: „Költőnk és kora”.
úgy szállong a semmi benne,
mintha valaminek lenne
a pora.*

Érdekes módon az idézett vers ugyanúgy értékfosztó, a semmit állítja közép-pontba, s ráadásul a Föld is megjelenik, amint jelentéktelen pontként halad – minden-ség a semmisségbe.

Kölcsey „*Itt az írás...*” szófordulata egyaránt vonatkozhat a prédikátor könyvére, és az éppen olvasott versre. Ha nem is önmegszólító a vers, ahogyan Németh G. Béla elemzése véli, mindenesetre lehet önmagára mutató: Itt, ebben a versben található meg a tanulság, hogy minden hiábavaló. (Talán még azon is érdemes elgondolkozni, hogy miért éppen itt található a vers autográf másolatának egyik szövegváltoztatása. Kölcsey eredetileg az „*Itt az írás, olvassátok*” sorral kezdi a költeményt. A sort áthúzta, s újból leírta, már „*Itt az írás, forgassátok*” alakban. Két helyen látható javítás a szövegben, és ugyanez az ige fordul elő a másik javításnál is. Az utolsó strófa első sorában a *forogjon* szót húzza át a költő, s módosítja *mozogjon*-ra. Nem tudhatjuk, összefügg-e a két módosítás egymással, s azt sem, hogy az első változtatás vajon összefügg-e az *írás* szó két-féle jelentésével.)

A nyomatékos kezdőszó után sokáig nem bukkan fel a versben olyan kötőszó, vagy indulatszó, mely szerkezeti határral eshetne egybe. Az 5. versszak *És* kötőszava egybeesik a strófa kezdetével, ezért itt érezhető, hogy a gondolatmenetben újabb rész kezdődik, de ez a rész csupán egy láncszem a felsorolásban. Hasonlóan nem jelölhetünk ki fontosabb határpontot az egymást követő költői kérdéseknél. A „*Mi az élet tűzfolyása?*” lehetne szerkezeti egység kezdete, de a strófa további kérdéseket sorol, így a vers halad tovább a maga lineáris rendjében. A 9. szakasz kezdőszava hordoz először olyan nyomatékot, ahol meg kell állnunk. A „*Hát ne gondolj e világgal!*” határozott felszólítás. A példasor lezárult, következik a tanulság. Ha úgy tetszik, Kölcsey kimondja a bizonyítás *tehát* szavát, jelzi, hogy rátér a következtetésre. A tanulság: „*Légy, mint szikla, rendületlen!*” (Ezt a *rendületlen* szót találja majd meg hosszas keresés után Vörösmarty, amikor a *Szózat* első versszakát fogalmazza.) Kölcsey sztoikus nyugalmat, az értékektől való tudatos elfordulást javasol. Itt tulajdonképpen befejeződhetne a költemény, de még következik egy „*Mert...*” kezdetű strófa. Vagyis a tanulság kibővül egy értelmező, magyarázó jellegű strófával. Ezek szerint a vers utolsó egysége a 9-10. versszak, mely a *Tehát*-tal kezdődik, és a „*Mind csak hiábavaló!*” gnómával végződik.

Látszólag visszatértünk tehát a Szauder és Lukácsy által is vallott 1+7+2 szerkezethez. De csak látszólag. Zárójelek használatával mutatható meg a különbség. Véleményünk szerint a vers két nagy részből áll, mindkettőt a „*Mind csak hiábavaló!*” zárja, a második rész pedig a Földtől a Földig ível: 1+9, vagy finomabb felbontásban 1+[7+2].

Nézzük most meg, hogy milyen jelentésrétegekből tevődik össze a *Vanitatum vanitas!* Jól érzékelhető, hogy Kölcsey költői közhelyekkel, toposzokkal él, formulákat alkalmaz. Ezek legnagyobb részét a szakirodalom alaposan feltárta, mégis érdemes végigpillantanunk rajtuk.

A vanitas-versek szokásos eszköztárát két nagyobb részre bonthatjuk. Az egyik a mulandóságot metaforákkal szemléltető rész, a másik az úgy nevezett *ubi sunt?* toposz, mely leggyakrabban személynevek katalógusából épül fel. Kölcsey versében is elkülöníthető általánosabb mulandóság-képekből álló réteg, illetve egy konkrét történelmi felsorolás. Az előbbihez tartozik a 2. és 7-8. versszak, az utóbbihoz a 3-6. strófa. A két réteg tehát nem alkot szerkezeti különálló egységet, a vanitas-versek is együtt szokták használni. Mégsem csupán azért különítjük el őket, mert az egyik közneveket,

a másik tulajdonneveket használ. Látni fogjuk, hogy különböző helyről származnak a példák.

Már Bajza megjegyzi a *Vanitatum vanitas* kapcsán, hogy „Nagyatyámnak egy régi énekes könyvében ismertem egy ilyen formát, mint ez a darab, s gyermekkoromban könyv nélkül tudtam, mert igen szerettem. Ha jól emlékezem, így kezdődik: *Cur mundus militat sub vana gloria...*” Lukácsy Sándor már idézett tanulmánya közli is ezt a költeményt, melyet a hagyomány szerint Jacopone da Todi szerzett (tévesen egy ideig Janus Pannonius költeményének is tartották). Ez a vers a XVI. századtól kezdve igen ismert és kedvelt volt Magyarországon is, latin és magyar szöveggel is kinyomtatták az egyházi énekeskönyvekben. Bornemisza Péter énekeskönyve ugyanúgy tartalmazta, mint Huszár Gálé, bekerült a *Cantus Catholici* kiadásaiba. Nyilvánvalóan Kölcsey is ismerte az ének valamelyik variánsát, sőt több hasonló éneket is, melyek mind az evilági hívságos életet kárhoztatták, s arra intettek, hogy a valódi értékek, a valódi boldogság a túlvilágon várja az embert. Ez a vallásos hangnem különbözteti meg a vanitas-irodalmat Kölcsey versétől. Míg a régi költészet a túlvilági boldogság elérésének érdekében nyilvánítja a világot hívságosnak, Kölcsey verse nem ígér az értéktelen világért cserébe semmit.

A *Cur mundus militat...* helyett idézzünk másik verset mintául. Ne a legkorábbi szerzőt keressük meg, akinél hasonló motívumsor előfordul, ne a vers latin előképét mutassuk fel, hanem egy olyan szerzőt, aki a XVII. század elején teljes pompájában állítja elének mulandóság-példatárát. Nyéki Vörös Mátyás neve nem ismeretlen a Kölcsey-szakirodalomban. Lukácsy Sándor, Borbély Szilárd és más tanulmány szerzők is bőven idéznek műveiből. Nyéki Vörös életműve szinte önként kínálkozik példatárul, a saját korában is nagyon népszerű volt, versei több kiadást megértek. De nem csak Nyéki-kötetek terjesztették a mulandóság-strófákat. Nyomon követhető, ahogyan a XVII. században Nyékitől származó vándor-strófák jelennek meg más szerzők műveiben. Verses idézetként terjednek tovább, szívódnak fel más vanitas-versekben. A század második felében szinte minden halotti búcsúztató metafora-tárában kimutatható a hatása. (Ezt a folyamatot mutatja be részletesebben V. I.: *A XVII. századi magyar költészet: idézetek poétikája (II.)*, ItK 1989. 281-286.) Több olyan ponyvanyomtatványt, régi verset, prédikáció-részletet szokás szövegpárhuzamként a *Vanitatum vanitas* mellé állítani, mely Nyéki Vörös valamelyik versének részlete, vagy annak átdolgozása.

Nyéki Vörös Mátyás győri kanonok volt, Pázmány Péter kortársa, versei a Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozatának 2. kötetében olvashatóak. Két terjedelmesebb verset írt, ezeket később közös kötetben volt szokás megjelentetni. Az egyik a *Dialógus*, mely a Test és Lélek halál utáni vitáját mutatja be, egy középkori látomáson, a *Visio Philibertin* alapul. A másik a *Tintinnabulum tripudiantium*, azaz *A' Földi Részeg Szerencbének És Dicsőségnek Állhatatlan Lakodalmában Tomboló Jórá Intő Csengettyűje, Mely A Világ Csalárdságát, Az Ember Négy Utolsó Dolgainak Zengésével Kinek-kinek Eleibe Adgya*. A négy végső dolog a halálról, az ítélet, a pokol és a mennyország. Mindkét mű a korabarrokk irodalom halál-tematikájához kapcsolódik, a *Cur mundus militat...* kezdetű vershez hasonlóan az evilági pompa megvetését javasolja, az evilági javak hívságát hangsúlyozza.

Elegendő néhány strófányi idézet, hogy világossá váljon, milyen mértékű párhuzam figyelhető meg Nyéki vanitas-strófái és Kölcsey elemzett verse között. Előbb sorakozzanak a közneveket felvonultató metaforák:

*Mert amely hirtelen messze ragadtatnak
Asszú fa-levelek, 's széllyel hányattatnak;
És mint apró polyvák fel sem találtatnak,
Kemény őszi szelek midőn viaskodnak:*

*Oly nagy gyorsasággal öröme Világnak,
Nagy friss reménysége uralkodásának,
'S minden ékessége kinches tár-bázának,
Egy szem-pillantásban semmivé változnak.*

*Mint a' meg-hervadott rósák melegségtől,
Vagy gyenge violák ártalmas essőktől,
Kedves liliomok kemény vad üdőktől
Meg szoktak fosztatni minden szépségöktől:*

*Világ-szeretői a'ként örömöktől,
Aranytól, ezüsttől, és a' szép termettől,
Uraság-ígérő hamis reménységtől
Szoktak meg-fosztatni, 's minden dichóségtől.*

Tintinnabulum 17-20. vsz.

*Mint a' szép violát a' hideg meg-süti;
'S gyenge fák-levelét a' szél el-terjeszti,
A' vagy asszú polyvát földön el-szélleszti,
A' jég-esső nádat ide s' tova vet:*

*A'ként e Világnak minden dichósége
El-múlik, 's semmivé lészen ékessége.
S' mint a jégre mettszett bötűt Nap-hévsége
El-törli: szintén úgy vész-el reménysége.*

Tintinnabulum 44-45. vsz.

*Mint vízi buborék ezek el-múltanak;
Mint mezei virág mind el-hervadtanak;
Mint kéményből jött füst mind el-oszlottanak:
Mert ninchen állandó marhája Világnak.*

Tintinnabulum 63. vsz.

Megtalálható itt szinte minden, ami Kölcseynél hasonlatként működik. Van virág, füst, buborék. Ezek a képek persze már korábban is előfordulnak mulandóság-versekben, még így csokorba kötve is. Nyéki azonban tudós alaposággal széljegyzetekkel látja el versét. A margináliák pontosan mutatják, hogy egy-egy kép honnan való. Például a mezei virágnál a *Ps. 102. 15.* jelzet figyelmeztet, hogy a *Zsoltárok könyve* használja ezt a hasonlatot: „Az ember napjai a fűhöz hasonlók, virul, mint a mezők virága, de egy kis szellő s már vége van: a hely is elfeledte, ahol addig állt.” De ugyanígy jegyzet áll

a buborék, a füst, a szél, a falevél, a polyva mellett is, rendre bibliai hivatkozások, a Zsoltárok könyve, Jób könyve, Ezsaiás próféta, a Prédikátor könyve. Nyéki megkönnyíti a filológus dolgát, azonnal nyilvánvalóvá válik, hogy a *teljes* mulandóság-metafora-készlet bibliai eredetű. Sőt, fogalmazhatunk bátrabban: egészen a jelenkorig érvényes metaforakészlet érhető itt tetten, hiszen Berzsenyi *A közelítő tél* című versében ugyanúgy ezek a képek működnek, mint ahogyan Petőfi híres sorában is: „*Elhull a virág, eliramlik az élet.*”

De folytathatjuk a *Tintinnabulum* strófáinak idézését, következzenek most a tulajdonneveket soroló strófák:

*Hol vagyon Salamon Király okossága?
Dalila Sámsonnak kedvelt bolondsága?
Vagy a Gaál esztelen ifjú bátorsága?
'S Xerxes véghetetlen nagy hatalmassága?*

*Hol Origenesnek most gazdag elméje;
'S Salmoneus Királynak ki-gondolt menykője?
Hol Demosthenesnek elmés okos feje,
'S Pláto mézzel-folyó nyelvének ereje?*

Tintinnabulum 55-56. vsz.

*Hol vagyon Attila Istennek ostora?
'S Chabának meg-dühözt végetlen tábora?
Hol a vissza-vonyó Aladár sátora?
Vagy a' szám-ki-vetett Salamon Udvara?*

*Hol most Mátyás Király erős dandárrival?
A'ki csaknem követ vetett Nagy Sándorral?
Hol Hunyadi János vitéz Hadaival?
Vagy Báthori Sigmond szerenches táborral?*

Tintinnabulum 60-61. vsz.

A nevek között több előfordul a *Vanitatum vanitas* szövegében is. Salamon, Nagy Sándor, Attila (Etele), Mátyás király, Platon, Demosthenes neve a Nyéki-vers idézett strófáiban bukkan fel, de kiegészíthetnénk a listát, a XVII. századi vers említi Arisztotelészt, Catót vagy Szókratészt is. Természetesen most sem arról van szó, hogy Nyéki Vörös Mátyás lenne Kölcsey forrása. A híres személyek katalógusának felvonultatása ugyanúgy költői közhely, mint a mulandóság-metaforák alkalmazása. Ennek a toposznak még neve is van, *ubi sunt katalógus*nak hívják. A középkortól kezdve igen elterjedt az európai irodalomban. Lukácsy Sándor két tanulmánya is részletesen bemutatja ezt a költői eszközt. Az egyik, a már említett Kölcsey-tanulmány, melyben a *Vanitatum vanitas* kapcsán mutat be *ubi sunt* felsorolásokat, különböző prédikációkból, versekből, köztük Nyéki Vörös költeményéből is. A másik fontos tanulmány nem Kölcsey-hez kapcsolódik, hanem a toposz történetét mutatja be (*Ubi sunt, Egy formula rövid életrajza*, ItK 1989. 217-241.) A Lukácsy által összegyűjtött gazdag példaanyag világo-

san mutatja, hogy a letűnt nagyságok neveiből összeállított katalógus nagy hagyományú, jól ismert költői eljárás volt, és szorosán kapcsolódik a halál-versek, vanitas-versek műfajaihoz.

A formula legteljesebb alakjában négy részre bontható: (1) megszólítás (2) kérdés (3) katalógus (4) válasz. Megszólítással kezdődik például a *Cur mundus militat...* alábbi strófája:

*Mondd meg Salamont, ki volt illy igen nemes,
Avagy hol a Sámson, ki volt győzedelmes,
Mondd meg az Absolont, ki vala szépséges,
Avagy a Jonatas olly igen szerelmes.*

A kérdés általában a *hol van? hova lett? hová tűnt?* – latinul: *ubi sunt?* Ezt követi a nevek felsorolása. Van, amikor ez a katalógus csak néhány nevet tartalmaz, máskor meg hosszúra nyúlik. Nyéki Vörös Mátyás egyenesen tobzódik a nevek felsorolásánál. A korábban bemutatott strófák soronként csak egy-egy nevet említettek, és kitértek a megnevezett valamilyen jellemző tulajdonságára. Amikor Nyéki belelendül a felsorolásba, már csak a tulajdonnevekre marad ideje:

*Hol Rémus, Romulus, Focas, Alexius?
Hol Titus Tátius, Tullus Hostilius?
Vagy Ancus Martius, Seianus, Marius?
Priscus, Herculeus és Drusus, Manlius?*

Tintinnabulum 70. vsz.

Csak egyetlen ilyen versszakot emeltünk ki a *Tintinnabulum* szövegéből, de a 71-74. strófa további néhány tucat névvel folytatja még. A szerző szinte örömet leli benne, hogy akkurátusan megemlítsen mindenkit, akit a forrásaiban megtalál. Mert ahogyan a mulandóság-képeknél, itt is jegyzetek mutatják, hogy honnan merít. Az ókori nagyságok Pliniustól, a magyar vonatkozásúak általában Bonfinitől valóak.

Az *ubi sunt* formula negyedik eleme a válasz. A helyzettől függően kijelentheti a költő, hogy a felsorolt személyek meghaltak, elpusztultak, odalettek. A katalógus persze nem csak neveket tartalmazhat. Felsorolhatja a költő a világ értékeit, szépségeit, kincseit is, ekkor ezekről jelenti ki, hogy minden elveszett, eltűnt vagy elmúlt.

A formula legismertebb képviselője a világirodalomban François Villon. Balladájában a hajdan élt szépasszonyok és a hajdan volt nagyurak neveiből épít *ubi sunt* katalógust. Villontól származik a szállóigévé lett: *Hol van már a tavalyi hó?* refrén is. De Kölcsey verseinél maradván, az *ubi sunt* formulára épül a *Zrínyi éneke*, melyben háromszor hangzik fel a kérdés: *Hol van a hon? Hol van a vár? És hol a nép?*

Lukácsy említett tanulmányaiban a formula szerkezetéről szólva kitér arra, hogy a teljes, mind a négy szerkezeti elemet felvonultató alak nem túl gyakori. A megszólítás gyakran elmarad, és arra sincs mindig szükség, hogy a költő megfogalmazza a választ. Azt a költői kérdés magában hordozza. Vagyis az *ubi sunt* leggyakrabban kéttagú, a kérdésből és az ezt követő felsorolásból áll. Tegyük hozzá, hogy elképzelhető olyan megoldás is, ahol felsorolást találunk, sőt válasz is van, de maga az *ubi sunt* kérdés marad el. Berzsenyi Dániel *A magyarokhoz* című ódája például az alábbi sorokkal ér véget:

*Felfogat a nagy századok érckéze
Mindent: ledült már a nemes Ílion,
A büszke Karthagó hatalma,
Róma s erős Babylon leomlott.*

Kölcsey a *Vanitatum vanitas* strófaiban nem szabályos *ubi sunt* formulával él. Katalógust ugyan épít, sőt kétféle felsorolásról is beszélhetünk, köznevekből és tulajdonnevekből is találunk sorozatot. Ám a költő nem ezeknek az elpusztulásáról beszél, hanem a jelentéktelenségükről, értéktelenségükről. A villám, a dörgő vész nem elmúlik, hanem veszélytelen. Talán csak az ezredévet jelképező buborék az ami véglegesen eltűnik. A felsorolt személyek ugyan nem élnek már, de a költemény szempontjából az csupán másodlagos tény, hogy mindannyian meghaltak, fontosabb az, amit a vers maga is mond, hogy nem hagytak maguk után maradandót. Sem a hódító hadjáratok, sem a tudomány, sem a művészet nem hozott létre komolyan vehető értéket.

A mulandóság-metaforák és az *ubi sunt* jellegű felsorolás persze egyértelműen kijelöli a vers helyét a vanitas-költemények sorában, de jelentős a műfaji különbség is. A *Vanitatum vanitas* nem vallásos világképű, vagyis nem az evilági hívságokat állítja szembe a túlvilági boldogsággal. Másrészt nem a valaha élt személyek halálán kesereg, épp ellenkezőleg: életük jelentéktelenségét állítja. Az *ubi sunt* katalógus általában gyászos hangvételű, az értékek elvesztése fölötti fájdalmat fejezi ki. A *Vanitatum vanitas* cinikus hangvételű, és a kiábrándultság lélekállapotát mutatja be.

A vers hangvételét alapvetően meghatározzák a felsorolást kísérő minősítések. Ezek is több csoportba sorolhatóak. Már Szauder József megjegyzi: „*Csupa nominális mondat, melyek fényjelenségekre utalnak (tűnemény, villám, fény, pompa) és a bizonytalan légmozgás (bolygó, sóhajlás, lengés, pára) képei telítenek...*” Ehhez annyit kell hozzáfűznünk, hogy érdemes külön kezelni hasonlót és a hasonlítottat. A 2. strófa *tűnemény* szava a Föld átmeneti, efemer voltát fejezi ki. Vagyis a Föld a hasonlított, a *tűnemény* a hasonló. Ugyanennek a strófának a *villám* szavánál éppen fordítva van. A *villám* fényjelenség ugyan, de itt vélhetően nem ez az elsődleges szerepe, hanem a dörgő vésszel együtt a természet erejét képviseli. Ezt jelentékteleníti el ezután a hasonlat *méhdongás* és *bolygó fény* kifejezése. Itt tehát a *villám* a hasonlított elem. A *fény* ugyanebben a metaforában hasonló elem, a *pompa* viszont már megint hasonlított, az *ék* szóval együtt. Hiányzik viszont Szauder felsorolásából néhány további fényjelenség, például a *gyertyaláng*, *tűzfolyás*, *szikra*; illetve a légmozgások további példái: *fuvallat*, *fergeteg*. Ennek talán az az oka, hogy a költemény 2. strófája után más jellegű rész következik, s majd csak a 7-8. versszakban tér vissza ez a két motívum.

A 3. strófa a történelem példáival folytatja, s a személynevek mellett megjelenik a vers egyik feltűnő motívumrétege, állatok szerepelnek a metaforákban. Csetri Lajos szavaival élve: „*állatok, élősdiek, rovarok*”. Már Bajza József kifogásolni valót talál ezekben a sorokban. A *Vanitatum vanitas*-ról ezt írja Toldy Ferencnek: „*Szeretnék belőle néhány strophákat kihagyni, úgymint a 3. 5. és 6-dikat s a 4-diknek végső során változtatni, s ekkor a darab remek lenne. Ezek a strophák az embert kikapják azon lelket intő komolyságból, melly a dalnak többi sorain előntve van.*” Toldy pontosan érteni véli, hogy milyen kivetni valót talál Bajza a kihagyásra ítélt részekben: „*De tudom én, mi nem tetszik neked a kárhoztatott szakokban: nyúl, patkány, darázs, kakas, bohóság [...]* nemtelen *kitételek.*” A versről szóló tanulmányok rendre idézik a fentebbi sorokat, Lukácsy Sándor pedig a sztoikus világirodalom tárházából mutat be meggyőző példá-

kat arra, hogy Kölcsey versének ez a rétege is tekinthető topikusnak. Leginkább Marcus Aurelius írásaiban található az állatvilág köréből vett hasonlatokat. Lukácsy példái: „minden ember, aki az élet valami jelensége miatt búslakodik vagy méltatlankodik, hasonlít az áldozatra szánt, rugdalódzó és visító malachoz.” (Elmélkedések X. 28.) „A hiú pompázás, a színelőadások, a gulyák és a nyájak, a lándzsatörések: kutyáknak vetett csont, balastóba dobott morzsa, hangyák tehercipelő erőlködése, riadt egerek futkosása, dróton rángatott bábfigurák.” (VII. 3.) „Légy, mint a szirtfok, melyet a hullámok folyton csapkodnak; az pedig rendületlenül áll.” (IV. 49.)

A legutolsó példa teljesen meggyőző. Az idézet kísértetiesen hasonlít Kölcsey „Légy, mint szikla, rendületlen” sorához. Nyilván nem véletlen egyezésről van szó. Kölcsey a vers zárlatában a sztoikus filozófia magatartásformáját javasolja, s ennek a magatartásnak szintén közhelyszerű metaforái vannak. Könnyen elképzelhető, hogy itt a szikla-hasonlat egyenesen Marcus Aureliustól ered. A többi példát azonban már kevésbé érzem meggyőzőnek. Keveslem a nyulat, őzet, darazsat, sokallom a kutyát és a malacot. Kevés a szövegszerű egyezés, a *Vanitatum vanitas*ban előforduló hasonlatok talán mégis egyéniek. A bemutatott párhuzam inkább a szemléletmód azonosságát bizonyítja.

Az állatvilág képei nem a Bajza által elsőnek megjelölt 3. strófában kezdődnek, már a 2. szakasz első sorában felbukkan a *hangyafészek*, majd kicsit később a *méhdongás*. A 3. versszak csak folytatja a sort: *nyúl vadászat, őzfutás, patkánycsoport, folt darázs [= darázsraj], kakasviadal*. Feltűnő, hogy nem egyszerűen állatokról van szó, hanem bolyban, csoportban élő rovarokról (hangya, méh, darázs), illetve kistestű állatokról (nyúl, őz, kakas). Mintha Gulliver szemlélné Lilliput világát. A vers többi részével összhangban ezek a metaforák is az eljelentéktelenítés eszközei. Parányinak, értelem nélkülinek, komikusnak láttatják a világot. A bölcselkedő ember szemszögéből tűnik ilyen nevetségesen jelentéktelennek a történelem. Kölcsey az emberi tetteket – a következő strófához hasonlóan – egy alacsonyabb létformára, az állatira vezeti vissza.

A következő strófákat olvasva a betegségekre, testi bajokra utaló kifejezésekből alkothatunk metaforacsoportot (*gőz, mit hagymáz lebele, vértolulás, mámor bírta koponya, forró hideg dadogása [= hidegrázás lázas állapotban]*). Itt a szellemi teljesítmény, a tudomány és művészet kiváltó oka a betegség. Csetri Lajos gondolatmenete szerint: „jellegzetes eljárása az újkor »tudományos« gondolkodásának mely – legáltalánosabban természetesen a mechanikus materializmusban – redukációs módon a magasabb létformákat alacsonyabbakra vezette vissza, illetve az alacsonyabbakkal magyarázta a tudati és lelki folyamatokat.” Az előbb az emberi szint állatira redukálódott, most a szellemi szint testire.

A biblikus mulandóság-metaforák és az *ubi sunt* formula teljesen közhelyszerű. Az állat- és betegség-metaforák inkább meglepőek, meghökkentőek. Kölcsey egy nagy múltra visszatekintő verstípust fordít ki a sarkából. Nem csupán a vallásos jelleg hiánya miatt más, mint a korábbi vanitas-versek. Nem a filozofikus gondolatmenet tér el erőteljesen. A sztoikus magatartás felbukkan a vallásos versek világában is. A *Vanitatum vanitas* azáltal válik újszerűvé, hogy a hagyományos eszközökön túl felbukkan a cinizmus. Szauder József vázolta fel, hogyan dolgozza át ebben az időszakban Kölcsey *Görög filozófia* című írását, s eközben hogyan szembesül korábbi önmagával. Ezen az úton elevenedik fel benne d’Holbach elmélete, s ekkor jut szóhoz a sztocizmust meghaladó cinizmus is. „Kifejezetten a görög cinikusok és szkeptikusok tanát hirdeti, akik minden szélsőséges idealizmussal szemben hangoztatták, hogy az elvek, eszmék ismerete

még nem elegendő a szenvedélyek megfékezéséhez, s hogy ezért a helyes erkölcsi magatartás a minden iránti teljes közömbösség.” – írja Szauder, majd idézi Kölcseyt: „Ha illy szempontból nézzük a Cynica philosophiát, így még az olly ember előtt is, ki az illy kemény philosophiától irtózik, nem fogja hibásnak találatni... Az ő philosophiájokban mint azt előadtuk, nincs semmi rossz, ha űk ezt szorossan követvén néha hibáztak... irtóznunk kell-e nekünk kényes emberkének az ő durvaságoktól?” Ugyancsak ebben a filozófiai iratban idézi Kölcsey Lipsiusust: „a sztoikusok legyőzték az emberi természetet, a cinikusok fölülmúlják”.

A költő a cinikus filozófia által javasolt teljes érzéketlenség, az ataraxia jegyében utasítja el a sorsot, virtust, nagyságot, hírt, tudományt, életet; ennek a jegyében beszél arról, hogy a világ sem nem rossz, sem nem jó. Majdminden *Vanitatum vanitas*-tanulmány bemutatja Kölcsey *Előbeszédének* azt a részletét, ahol a költő prózában fogalmazza meg elemzett költeményünk tanulságát: „fájdalom! engem a humor gyakorta megszáll, s így lőn, hogy írásaiban állandó principiumokat nem követheték [...] Itt egy vidám órában mindent hittem: ott egy setét pillanatban mindenről kételkedtem. Szóval írásomnak minden lapja úgy állott a másik után: mint két ellenkező Prókátori Allegatio; vagy mint valamely Eclectica Philoohiának szakaszai. [...] Szép és Rút, Nagy és Kicsiny, Egyező és Ellenkező többnyire csak a pillanat színéből, alakjából s temperamentumából folynak ki; s az ugy nevezett consequens bölcsék inkábbra csak azért érdemlették e nevet; mert a mit a jó és rossz kedv szessenéséből egyszer kimondottak, későbbben visszamondani szégyenleték.” (Élet és Litteratura, 1826. 291-292.)

Erről a konzekvens filozófusról persze azonnal Pangloss mester juthat az eszünkbe Voltaire *Candide*-jából, aki a regény végén azért ragaszkodik korábbi álláspontjához, mert egy Filozófus soha nem változtatja meg a véleményét. Kölcsey ennél eklektikusabb alkat volt. Mintha a *Himnusz* állna írásainak egyik lapján, s a következőn a *Vanitatum vanitas*. Az egyik pillanatban még átérzi a *balsors* teljes súlyát, a másikban már *füstnek* minősíti.

Hatvan évvel később, az elfeledett nemzedék jeles képviselője, Reviczky megidézi Kölcsey szellemét. Noha korántsem olyan energiájú költeményről van szó, mint a *Vanitatum vanitas*, mégis érdemes teljes terjedelmében felidézni költeményét:

Reviczky Gyula: Magamról

Rosznak mondd a világot,
Dőresége bosszuságod;
Siratod az élet álmát,
Földi gondok durva jármát;
Felpanaszlod lázban égve:
Bölcs elméje, jók erénye
S fényt sugárzó lángod, ég,
Csak hiúság, búborék.

Óh, pedig hány perczed, órád
Volt, midőn e sujtoló vád
Könnyeidben elvihartzott
S kiderült rá szíved, arczod.

Gyönyörűség volt az élet,
Megáldottad születésed;
Rózsák közt jársz, azt hívéd,
S mi okozta? ... Semmiség!

Nem tudod, mi nyomja szíved',
Semmiségek üdvezítnek.
Hogy jön, nem tudod, csak érzed,
Hogy e bűnös-bűvös élet,
Mely ma szennyes, ronda börtön,
Holnap éden kertje rögtön.
Ma a békét áhitod,
S holnap küzdve élni jobb.

Ember! önző vágy vezérel.
Bánatával, örömeivel
Ezt az undok szép világot
Sorsodon át nézve látod.
Hogyha gondok elcsigáznak:
A világot éri vádád,
S ha örömmre gyúl szíved:
Nincs e földnél semmi szebb.

Ragyoghat a nap az égen;
Te sötétben, feketében
Látsz mindent, ha bánatod van;
Mig, ha kedved lángra lobban,
Minden érted van teremtvé;
Télen is jársz rózsakertbe';
A nap is csak rád ragyog,
S kik itt laknak: angyalok.

Az örvendőt meg nem érted,
Ha világod' búban éled;
S csak ha lelked' szenvedőnek
Vallod, sajnálsz szenvedőt meg.
Mit törődöl a világgal,
Szenvedő szív sóhajával,
Ha egy édes pillanat
Teljesíti vágyadat!

Hát ne fordulj vak hevedben
A világ és rendje ellen...
Úgy tekints az emberekre,
Hogy a föld se jó, se ferde;
Se gyönyör, se bú tanyája,

*Csak magadnak képe, mása.
Ki sohajtoz, ki mulat.
A világ csak – hangulat.*

Reviczky költeménye nyilvánvalóan a *Vanitatum vanitas*ra játszik rá. Ugyanúgy nyolc soros strófákból, 8-as és 7-es trocheusi sorokból épül fel, csak annyi a különbség, hogy Kölcsey keresztrímeket és párrímeket vegyesen használ, Reviczky csak párrímekkel él. A „*Csak hiúság, búborék!*” sor szövegszerűen utal Kölcsey versére, azonos szavakat, azonos metaforákat találunk a két szövegben. A vers zárata ugyanúgy a *tebát* jelentésű „*Hát...*” kötőszóval kezdődik, s felszólító módban vonja le a tanulságot. A csattanó azonban más.

Mindkét költemény a világ értékeiről szól. Csakhogy Kölcsey tagadja ezeket az értékeket, Reviczky pedig szubjektív értékeknek tartja. Kölcsey maga beszél eklektikus filozófiájáról, idéztük a kedélyhullámszerűségről szóló írását. Lényegében ő is azt mondja, hogy a lélekállapot láttatja a világot egyszer jónak, egyszer rossznak. De a *Vanitatum vanitas* következtetése az, hogy emiatt az értékek megtagadása, elutasítása, a közönység a helyes magatartás. Reviczky engedékenyebb, miután hangulatnak minősít minden értékelést, csak annyit javasol, hogy ne forduljunk a világ rendje ellen. Ez a feloldott, szigorúnak egyáltalán nem mondható verszárlat elégiává szelídíti a filozofikusnak induló költeményt.

Befejezésül irányítsuk a figyelmünket még egy közös mozzanatra. Kölcsey versének utolsó strófájában fogalmazódik meg a „*Sem nem rossz az, sem nem jó*” paradoxona. Reviczky azt írja: „*a föld se jó, se ferde, se gyönyör, se bú tanyája.*” A sokszoros tagadás minden tekintetben megfosztja a világot értékeitől. Ha végigtekintünk a *Vanitatum vanitas*on, felsorolhatjuk, hogy milyen értékekről is van szó. Előbb a Föld és természeti jelenségek fontosságát kicsinyíti le Kölcsey, majd a történelem szereplői kerülnek sorra. A jeles hadvezérek teljesítménye, hatalmuk nagysága zsugorodik komikussá. Aztán a virtus, vagyis erkölcs nagyjai jönnek, jelentéktelenné válik az önfeláldozás, a hazaszeretet. A tudomány és a művészet képviselői sem járnak jobban. Végül ismét általánosabb kategóriák, az élet, a boldogság, a halál és a halhatatlanság következnek. A megemlített példákat maga a költő összegzi, meg kell vetni a sorsot, virtust, nagyságot, tudományt, hírt és életet.

Reviczky verse szűkebb fogalomkészlettel dolgozik. Jórészt a boldogság–boldogtalanság ellentét feszíti ki a verset, csak néhol jelenik meg egyéb szempont, a béke, a küzdelem, illetve a záróstrófában tér ki a költő egyéb érték kategóriákra.

Arisztotelész óta hagyományos rendbe fűzhetőek az alapvető értékek. A retorika szokásos felosztása szerint megkülönböztetünk törvényszéki (*genus iudiciale*), tanácskozó (*genus deliberativum*) és bemutató (*genus demonstrativum*) beszédnemet. A törvényszéki beszéd bizonyítani vagy cáfolni igyekszik valamit. Értékrendszere tehát logikai, az igaz–hamis tengelyen helyezhető el. A tanácskozó vagy tanácsadó beszéd rábeszél vagy lebeszél, ennek megfelelően erkölcsi természetű, a jó–rossz kategóriákkal él. A bemutató beszéd leíró jellegénél fogva esztétikai minőségeket használ, a szép–rút fogalom párral közelíthető meg. Az irodalmi műfajokat ezekbe a beszédnemekbe szokás sorolni. De nem csak a műfajok helyezhetőek el ilyen három tengelyű értékrendszerben, hanem az emberi helyzetek, lélekállapotok is.

Reviczky költeménye lényegében egyetlen értékszempontot a boldogságot–boldogtalanságot mutatja be részletezően, majd összegzésként általánosít, a *jó–ferde–gyönyörbű* fogalomsor az összes létező értékrendszer relatív voltát hangsúlyozza.

A *Vanitatum vanitas* sokrétű példatára szinte minden lehetséges értéket megkérdőjelez, az összegzés azonban leszűkíti ezt a szerteágazó értéktartományt. A tanulság előbb a szép és rút kategóriát utasítja el. A záróstrófa „*Sem nem rossz az, sem nem jó*” sora pedig már csupán egyetlen értékmozzanatot emel ki a költemény példatárából, egyetlen végső tengelyen határozza meg a hiábavalóságot – és ez az erkölcsi mérce.